Farmacie 3-07 23.7.2007 8:16 Str. 146
proLékaře.cz | 18.12.2025

Léčivé přípravky v rukopise brněnského františkána z 15. století

DRÁBEK P.

Došlo: 16. dubna 2007 / Přijato: 30. dubna 2007

SOUHRN

Léčivé přípravky v rukopise brněnského františkána z 15. století
Neznámý brněnský františkán, jenž pracoval v klášterní lékárně, přeložil na začátku 15. století do češtiny mnoho výňatků z antických a středověkých autorů. Vzniklý sborník, doplněný možná z jiných rukopisů, obsahuje řadu statí o léčení. Byl opakovaně opisován a dochoval se v několika variantách. Ve sborníku je uvedeno asi 200 druhů léčivých přípravků a mnoho dalších, spíše lidových rad a doporučení. Nejčastěji jsou uváděny aromatické vody, lektvary, nápoje, masti a náplasti. Článek se zabývá zejména technologií jejich přípravy a dokládá ji příklady z textu sborníku. Součástí sborníku je též herbář. Některé části sborníku se nápadně podobají jiným českým středověkým rukopisům.
Klíčová slova: františkán – farmaceutická technologie ve středověku – česká farmaceutická terminologie – Křišťan z Prachatic

Čes. slov. Farm., 2007; 56, 146–149

SUMMARY

Medicinal preparations in a manuscript of a fifteen-century Franciscan monk in Brno
An unknown Franciscan monk, who worked in his monastery's apothecary in Brno at the beginning of the 15th century, translated many extracts from Ancient and medieval authors into Czech. The collection, supplemented perhaps also from other manuscripts, contains a number of articles on treatment. It was repeatedly copied and has been preserved in several variants. The collection lists about two hundred medicinal preparations and many other pieces of advice and recommendations, mainly based on folk wisdom and knowledge. The most frequently listed items are aromatic waters, electuaries, potions, ointments, and plasters. The paper deals primarily with the technologies of their preparation and documents them by examples from the text of the collection. The collection includes also a herbarium. Some parts of the collection are markedly similar to other Czech manuscripts.
Key words: Franciscan monk – pharmaceutical technology in the Middle Ages – Czech pharmaceutical technology – Křišťan of Prachatice

Čes. slov. Farm., 2007; 56, 146–149 *Má*

Z 15. století pochází několik důležitých českých rukopisů, které pojednávají o léčení. Přední místo mezi nimi zaujímá rukopisný sborník, jehož autor, či spíše překladatel a kompilátor, bývá označován jako Františkán apotékář. Víme o něm jen to, že patrně působil v Brně a v Českém Krumlově [1, 2]. Jemu připisovaný sborník se dochoval v osmi dosti rozdílných variantách, z nichž jedna (rukopis pražské Národní knihovny sign. XVII B 18) byla nedávno

Adresa pro korespondenci:
RNDr. Pavel Drábek
Masarykova 895, 252 63 Roztoky

proLékaře.cz | 18.12.2025

vydána knižně [3]. Tato verze obsahuje několik statí se zdravotnickou tématikou a její text byl před tiskem porovnán s dalšími třemi verzemi. Žádný z použitých textů nebyl původním rukopisem a jsou mezi nimi rozdíly v textu i ve skladbě. Zjevných chyb, pocházejících z neznalosti opisovačů, je relativně málo. Nejvýznamnější chyba je u vysvětlování váhového systému (fol. 134 v), kde jsou spleteny hmotnostní jednotky zrna a skrupuly. Chyby jsou i v názvech léků a v popisech jejich přípravy (např. lék uvedený na fol. 62 r nelze připravit podle návodu).

Asi polovina sborníku se zabývá léčením a uvádí více než 1000 rad a předpisů. Neznámý překladatel ve sborníku (fol. 25 r) uvedl, že vybral texty z *mistra Ipokrasa řečeného, mistra Galiena, Konstantina, Bartoloměje, mistra Petra Hispánského, mistra od hory Cassina, Gilberta, Ortolfa a z jiných mistrův* [4]. Analogická stať v rukopisu Národního muzea (sign. II H 25) je kratší, neboť cituje jen Konstantina a Ortolfa. S ní je shodná zase pasáž jiného rukopisu Národní knihovny (sign. XI C 2, fol. 167). Ke knižně vydanému rukopisu je třeba poznamenat, že v jeho textu jsou citovány ještě další autority, např. Plinius, Avicena, Macer a také 2× náš Křišťan z Prachatic (1366–1439), který byl patrně františkánovým současníkem. Podobně jako jiné rukopisy té doby nerozlišuje františkán termíny „lék“ a „lékařstvie“ a používá je střídavě. Jen ojediněle je termín „lékařstvie“ uveden ve smyslu nauka: *K tomu velé lékařstvie bráti pižmo…* (fol. 48 v).

Téměř pětina rad a předpisů obsahuje kvantitativní údaje a případně další pokyny pro přípravu, nebo je alespoň označena takovým českým nebo latinským názvem, kterým je léčivý přípravek jednoznačně určen. Zároveň je třeba připomenout, že složení a přípravu běžných přípravků uvádělo Mikulášovo antidotarium [5], Grabadin [6] či jiné, tehdy dostupné receptáře, a nebylo tedy nutné je ve sborníku opakovat. Většina dále uvedených předpisů je obsažena v části nazvané *Počínají se lékové o všech neduziech.*

Někdy jsou názvy přípravků v rukopisném sborníku uvedeny nesprávně, např. místo *Electuarium pliri sarcoticum* je uvedeno *Dyapliris* [7] nebo jenom *Plyris,* nebo místo *Electuarium laeticiae Galeni* je *Leticia galieni* [8] apod. Latinskými názvy jsou v této skupině zastoupeny zejména lektvary, z nich pak nejčastěji (6×) lekvar ze šťávy růží (*Electuarium de succo rosarum*). Podle Mikulášova antidotaria [5] se připravoval z růžového cukru, tří druhů santalových dřev (*Lignum santali album, citrinum et rubrum*), spodia, upravené skamoniové pryskyřice (*Diagridium*), kafru a růžového sirupu. Používal se například při malárii. Růžový cukr byl také součástí lektvarů *Rosata novella Nicolai* (ten je v rukopise uveden 3×) a *Diarodon abbatis Nicolai* (v rukopise uveden 4×, obsahoval též růžový sirup). Příprava lektvaru je například formulována takto: *Vezmi hořec, myrru, dyptamu, to jest třemdava, aristologie, každého osm kvintinuov, spice nardi, costi, absyntheum, polegium, baccas lauri, petroselini, každého devět kvintinóv, vař to se strdí, ať z toho bude lektvař…* (fol. 72 r, kvintin odpovídá asi 4 g). Celkem je v textu sborníku uvedeno třicet dva druhů lektvarů a většinou je jejich složení velmi bohaté. Nejbohatší složení bývalo u dryáků, jichž jsou v rukopise vzpomenuty tři druhy. K lektvarům vlastně patřil také „nápoj Pavla“ (správně *Potio sancti Pauli*), doporučovaný k léčbě padoucnice, jehož bohaté složení uvádělo Mikulášovo antidotarium [5].

Svařením medu s octem, v němž byly vyvařeny různé rostlinné drogy, se připravoval *oximel* (*simplex*). Pokud se použil ocet, v němž byla vyloužena mořská cibule, vznikl *Oximel squiliticum* (= *Oximel scillae*). Podobného složení byl patrně *Oximel diureticum.* Z octa a cukru se připravovalo *oxizukarum.*

S výjimkou názvů lektvarů a cizokrajných drog se františkán snažil přeložit všechny názvy léčiv do češtiny. Nejrozsáhlejší skupinou lékových forem byly „pálené“ (tj. destilované) vody. Destilaci popisuje františkán takto: *Vezmi jahódky, ješto slovú maliny, vlož ty v sklenici v zahrdlitú a zatkaj ji dobře a nechaj jie státi tak, ažť se dobře slepcí. Potom je sublimuj, tocič proceď skrze rúchu, a vlí v alembik, ješto slove sklenice i s hrdlem* (fol. 53 v). Většinou bývá stručnější: *vezmi řimbabu a napal z nie vody a tu pí…* (fol. 74 v).

V rukopise je uvedeno 70 druhů vod; všechny se však nepřipravovaly destilací, ale někdy jenom vylisováním a nazývaly se pak *voda vydávená, mízka, tuk* (tukům v dnešním slova smyslu se říkalo *tučnost*). Až na jednu se však všechny vody připravovaly z rostlin a použití 18 z nich byla věnována samostatná část sborníku. Výjimku tvořila voda z úhoře: *vezmi úhoř a krájej jej na malé kusy a pal z něho vodu…* (fol. 65 r; destilát sloužil k mazání otoků na noze). Nejčastěji je uvedena voda z růže a to 18×. K destilátům patřilo také „víno ženné“ [9], které je uvedeno 8× a *olej z vaječných žlútkov žžený* (fol. 85 v). Zajímavý je i popis postupu označovaného jako *destilatio per descensum,* který je ve zkratce uveden takto: *…polož jej v děravý hrnec a zespod podeň podstav celý hrnec… a obmaž blátem múdrosti učiněným, aby nikdež próducha oba neměla ta hrnce* (fol. 118 v). V uzavřeném prostoru se pára srážela a vlhkost stékala do spodní nádoby. Podrobněji popisuje františkán tuto metodu při přípravě vody z jasanu nebo z lísky: *… zřežiš na drobné kusy a vlož v hrnec polévaný a ten provrtaj ve dně…učiň jámu, aby sklenice mohla se v ní schovati a ten hrnec s jasanem aneb s lískú aby jedno na tři prsty byl v zemi na sklenici, zamažiš ten hrnec svrchu dobře přikryje přikryvadlem* (tj. pokličkou) *a potom učiň oheň okolo něho, i potečeť voda doluov těmi děrami do sklenice* (fol. 67 v). Tento postup nebyl ve středověku výjimečný a popisuje jej ještě Jan Černý [10]. Bláto moudrosti (*Lutum sapienciae)* se připravovalo z hlíny, odstřižků ze sukna a vaječných bílků.

V rukopisu je poněkud zúžený sortiment sirupů. O tom, že je františkán příliš nerozlišoval od podobných lékových forem, svědčí citát : *… sirop, toť jest traňk nebo pitie* (fol. 40 v). V rukopisu ani nenajdeme termín „julep“, což byla v tu dobu oblíbená léková forma s nižším obsahem cukru. Růžový sirup (*Sirop ruožený, Sirupus rosaceus Nicolai*) byl zmíněn již u lektvarů. Připravoval se z čerstvých růží, které se extrahovaly vroucí vodou, a ta se pak svařila se stejným množstvím cukru. Rukopis přináší 7 receptur na přípravu složených sirupů. Uvádí sice kvantitativní údaje o vstupních surovinách, někdy však opomíjí poměr vody a cukru: *Vezmi…* (18 surovin), *každého osm kvintinuov, a přičiň k tomu čtyři libry cukru a učiniž sirop, dávajž často nemocnému* (fol. 58 r). Na jiném místě (fol. 89 r) se přidá libra cukru na půldruhé libry odvaru, nebo se ponechá-

Farmacie 3-07 23.7.2007 8:16 Str. 148
proLékaře.cz | 18.12.2025

vá na vůli připravujícího: ... *a oslaď cukrem, jakž chceš mieti sladký*… (fol. 170 v). K sirupům lze přiřadit i nápoj (*traňk*) připravený s medem: *Vezmi řecké seno a lněné siemě, každého čtyři loty a vař to se čtyřmi librami dšťové vody tak dlúho, až by polovice vyvřela, a přičiň k tomu puol libry strdi a vař to po druhé a dajž tři lžíce*… (fol. 81 r; lot odpovídal asi 16 g). Některé nápoje se vařily z ovčího mléka (fol. 104 v), kozí syrovátky (fol. 79 v), vína nebo piva: *Vezmi lot horce a tolikéž bielého kadidla a bobrového stroje a zvař v silném víně anebo v starém pivě a pí to teple*… (fol. 77 r). Ke složeným posilujícím traňkům patřil například nápoj uvedený ve stati o pouštění krve (fol. 171v), který se připravoval z 18 rostlinných drog. Z tekutých perorálních forem připomeňme ještě odvar z ječmene – ječnou vodu nebo také tyzanu (fol. 96 v; lat. *ptisana*) a dvě emulze, tj. mandlové a makové mléko (např. fol. 131 r a 60 v).

Zvláštní část sborníku tvoří *Knihy ranné* a k nim připojená část o přípravě devíti mastí. V nich je možné sledovat vlivy jiných českých rukopisů. Překladatel v ranných knihách použil pro náplast termín „přílepek" (fol. 107 v), ačkoliv všude jinde užíval termín *flastr.* Také název *Bolus Armeni,* který jindy nepřekládal, přeložil jako vlaskú rudu (fol. 108v). V obou případech se nabízí srovnání s českým překladem Salicetovy chirurgie [11)], kde se tyto termíny rovněž vyskytují. Na jiném místě františkán Saliceta přímo uvedl, i když zkresleně (Gilhelm z Saliretu). Ještě nápadnější je shoda v textu přípravy tzv. pruské masti s textem Křišťanova spisu [10)] a podoba s texty dalších tří mastí (mast k smrdutým ranám, mast bílá a *Apostolikon*) tamtéž. Podrobnější srovnávání přípravků by přesáhlo rámec této publikace. Kromě těchto uvedených 4 mastí je v této části popsána ještě příprava masti k oteklým ranám a mastí *Dialtea* (tj. ze slezu), *Apostolorum* (odlišné od výše uvedené masti *Apostolikon*), červené, bílé a prudké prohnojující. Mimo to je v rukopisu ještě porůznu uvedeno dalších 22 mastí, mj. znovu mast *Dyaltea* s poněkud odlišným složením.

Masťové základy tvořilo sádlo (husí, vepřové, medvědí), lůj (jelení, skopový, jeřecí, tj. z mladého beránka), med, mandlový a dřevěný (= olivový) olej, máslo a vosk. K účinným látkám patřila síra, rtuť, alún (kamenec), sloučeniny olova (klét, plejvajs z něm. *Bleiweiss*), mědi (krumšpat z něm. *Grünspan*), zinku (*tutia*), šťávy nebo odvary z různých rostlin, pryskyřice (borová, mastixová), klejopryskyřice (galbanová, myrrhová a kadidlo), kafr i části živočichů (perly, bobrovina, tuk z úhoře, stonožky). Masti na oční víčka se aplikovaly po natření na dubový list. Někdy se mast svojí konzistencí blížila cerátu: … *Vezmi kozlového loje a pryskyřice a vosku a jeleního rohu, každého rovně, směsiž to rovně v hromadu, maziš tiem rty, toť spomuož* (fol. 54 r). U dvou mastí je uvedena neobvyklá perorální aplikace (fol. 72 v a 108 v). Občas byly také zaměňovány termíny mast a flastr. V této souvislosti je třeba připomenout, že ojediněle se v rukopisu vyskytují též termíny mazání a pomazání.

Pod pojmem flastr se také často rozumí obklad. Výběr ingrediencí byl u flastrů poněkud pestřejší než u mastí. Zvláštní pozornost si zaslouží růžový olej, který se připravoval vyluhováním poupat do olivového oleje takto: *…pupence…ježto sú se ještě neotevřely a nerozkvetly… vklaď v sklenici v dřevěný olej a postav na slunce, a tak bude ruožený olej* (fol. 102 r). Růžový olej je v tomto rukopise nejčastěji (18×) uvedeným léčivým přípravkem, stejně jako v překladu Salicetovy chirurgie [11)]. Kromě něho se do náplastí používal též fialový (tj. fialkový) a topolový olej, dále růžová voda, víno, ocet, šťávy z rostlin (např. z netřesku, póru, planých jablek), kočičí sádlo, ptačí trus i kravské lejno, mumie, pryskyřice *sangwis draconis* (ojediněle přeloženo jako draková krev), koudel, vaječný bílek a většina ingrediencí uvedených výše u mastí. Náplasti se aplikovaly natřené na textilní podložku (*na rúchu, na plst* nebo na sukno*,* obvykle modré), na kůži (např. na psí), na topinku atp. Zvláštní formu náplasti uvedl františkán pro ty „ktož rozumu potratí": …v*ezmi benátského kmínu tři loty a hřebíčku jeden lot a vosku od mladých včel libru a to vše v hromadu ztluc a z toho učiň čepičku na hlavu* (fol. 61 r). Indikace flastrů byla velmi široká, od průjmu po souchotiny. Většinou však jejich předpisy nemají kvantitativní údaje a patří spíše do kategorie lidových doporučení.

Z tekutých lékových forem k zevnímu použití připomeňme ještě „chrkadlo" (tj. *gargarisma;* fol. 104 r a 108 r) a klyzmata. Ta byla uváděna např. takto: … *sléz chlupatý… a lněné siemě a řecké seno a otruby a soli málo. Vařiž to ve třech librách vody … a přičiniž málo strdi a také dřevěného oleje, vlíž jemu libru klistrem, točiž* (=totiž) *tiem mieškem k tomu připraveným, zpodkem v život* (fol. 60 r).

K úpravě vyměšování sloužily též čípky z mýdla nebo z medu a soli: *Vezmi plnú lžíci strdi a tolikéž soli, vařiž to dlúho spolu … nadělajž čiepkuov tak zdéli jako prst, vtrčiž jemu zpodkem* … (fol. 60r). Čípky též sloužily k aplikaci do nosu (fol. 47 v). Určitou zvláštností byly svíčky s blínovým olejem, určené k vyhánění červů ze zubů (fol. 56 r), některé přípravky do očí (např. kuličky z verbenových listů; fol. 49 v), poševní tampony (fol. 94 v a 98 r), homolky z kokoříku a kozího tvarohu (fol. 84 r) nebo jakési „pokrútky" přivázané na břicho (fol. 71 r).

Z tvarově specifických lékových forem pro vnitřní podání uvedl františkán pilulky, ale ve srovnání s tehdejšími zvyklostmi jen v omezené míře. Předpis na přípravu uvedl františkán pro 5 druhů pilulek, při čemž jen ve 3 případech je udána jejich velikost (bob, hrachové zrno). Z ojediněléhо údaje *pět pilulek nebo kvintin* můžeme odhadnout hmotnost jedné pilulky na 0,8 g (fol. 54 v). V jednom případě se pilulky neměly polykat, ale rozpouštět v ústech (fol. 68v). Další 4 druhy pilulek jsou zmíněny jen jmény: „pilule zlaté" (patrně *P. aureae sec. Nicolai*[5)]), „pilule *Arabicze* (*P. arabicae contra omnem dolorem capitis sec. Nicolai*). „pilule morné" (patrně *P. pestilentiales Ruffi*) a „pilulky ježto slovú gerapigra" (patrně z lektvaru *Yera pigra Mesue*). Jejich indikace byly různé, ale všechny obsahovaly projímavé aloe.

Jestliže sortiment pilulek v rukopisu je omezený, trocišky (předchůdci pastilek, *Trochisci*) nejsou v rukopisu uvedeny žádné. Zmíněn je pouze lektvar *Rubea trocisca* (fol. 94 r), který byl pojmenován podle červené barvy, vyvolané šafránovými trocišky, jež byly jeho součástí. Zajímavé je obalování koleček z omanového kořene v kaši z medu a lékořicového prachu: … *vezmi oman … a zkrájej v groše* (fol. 128 r). K perorálnímu podání se také někdy používaly tvarově blíže neurčené pokrútky: … *a učiň z toho pokrútku s vínem červeným a toho požívaj* … (fol. 82 r).

Mezi léčivými přípravky ve formě perorálního prášku je

Farmacie 3-07 23.7.2007 8:16 Str. 149
proLékaře.cz | 18.12.2025

nejčastěji (12x) uváděn „cukr ruožený“ (též jako *czukarum rosaceum* nebo *zucarum rosatum* atp.). Používal se též fialkový cukr (*zukarum violateum*) nebo složené cukry (fol. 81 r a 87 r). K nim patrně též patřil protimorový „prach mistra Křišťana“ (fol. 10 r), jehož složení však františkán neuvedl. Zvláštností na pomezí kulinářském byla tzv. sůl kněžská (*sal sacerdotale*), která kromě soli obsahovala ještě 13 druhů koření a cukr. Pro srovnání připomeňme stejně nazvaný přípravek podle Albíka z Uničova [12], který obsahoval kromě soli jen čtyři druhy koření. Tato sůl se podle františkána používala proti různým neduhům (Albíkova měla širší indikace) a také proto, že *ústa vonná činí a všecko tělo uzdravuje a zachovává od zlých a nečistých věcí* (fol. 102 r).

Jako poslední aplikační formu uveďme nakuřování, doporučované ve stati *O mnohých ženských nedostatciech a jich bolestech.* To je formulováno např. takto: … *zakuř jí pod stehna* … nebo … *tiem jie podkaď zezpod* (fol. 135 r). K nakuřování se používalo například aloe, fialky, kadidlo, koňský trus, meduňka, myrha, prach z jeleního parohu, skamoniová pryskyřice.

K přípravě léků i při jejich dávkování uváděl františkán většinou jen hmotnostní jednotky. Byla to libra (asi 360 g), lot (asi 16 g, tj. půl unce) a kvantál (též *kvintil*, tj. drachma, osmina unce). Menší jednotky se nepoužívaly. Ojediněle je uvedena unce a *dragma* (drachma), *věrduňk* (latinsky *quart* či *quadrans*, tj. šest lotů), rukověť nebo hrst (u rostlinných drog), pinta (u vína), žejdlík (u vody, asi 0,35 l) nebo hmotnost mince (*perel puol haléře ztieži*) či jiných předmětů (*kafru jako dva bobky*). Někdy je také vyjádření v ploše (*vezmi malú kožku pižmovú jako* haléř) nebo ve finanční hodnotě (*kafru za groš*). Pro aplikaci se někdy použila například lžička nebo u dryáku dávka o velikosti lískového či vlašského ořechu.

Z nádob se kromě zmíněné sklenice, hrnce a hmoždíře používala například mosazná či měděná pánev a též měděný rendlík. Měděné nádoby se často používaly k přípravě očních léků (fol. 53 r). Materiál hmoždířů není uváděn, jen v jednom případě je napsáno: … *ztluc to vše v uolovu v hromadu* (fol 72 v). K roztírání mastí se používala *mútev* a k jejich míchání lopatka. Hotové masti se uchovávaly v nádobě zvané puška. Prachy se *ztloukaly v moždieři*, nebo třely *na kameni kurentem, jakož maléři barvu trú* (fol. 45 r) a prosívaly skrze síto, malé sítečko nebo *tafat* (taft). Tekutiny se cedily *skrze čisté plátno, čistú rúchu, skrze pytlík* nebo *skrze plst* či *skrze vlašiny* (?). Důležitý vliv se připisoval ohni a to nejen při destilaci. Více než 30× se v rukopisu látky nejprve spálily a teprve jejich popel se použil k přípravě léků. V tomto případě to byly nejčastěji suroviny živočišného původu. Tekutinám měl zvláštní moc dodávat postup, při němž se v nich chladily rozpálené předměty. Tak se hasilo *ohnivé* železo ve vodě, kalila ocel v kozím mléce, stříbrná rafie v bílém víně (příprava kolyria) nebo se „hasila“ pálená tucie (oxid zinečnatý) v růžové vodě (také do kolyria). V obou posledních příkladech lze předpokládat obohacení připravovaného kolyria příslušnými ionty, neboť zmíněný postup se měl opakovat devětkrát.

Na dvaceti místech u cizokrajných léčivých látek a také u některých léčivých přípravků je poznamenáno, že jsou k dispozici „v apatéce“. Kromě toho je v odstavci o játrech (fol. 106 r) vyjmenováno 70 léčiv, *jenž muož v apatekách nalezeno býti* a které játrům prospívají. Z toho můžeme vyvodit, že františkán byl klášterním lékárníkem, nebo měl k lékárně velice blízko. Tomu také nasvědčuje údaj v jednom z dochovaných rukopisů [13], kde je uvedeno: … *jakž jsem já apotekář viděl.* Jeho zásluhou jsme tak získali přehled o tom, co u nás bylo v 15. století v lékárnách k dispozici. Bude zapotřebí prostudovat ještě další verze františkánova sborníku, aby se objasnila jeho úloha, a také aby bylo možné identifikovat některé zkomolené názvy. O tom, že sborník byl v 15. století oblíbenou příručkou, svědčí i počet nejméně 8 dochovaných rukopisů [13]. Bude též vhodné prostudovat sborník z hlediska léčivých látek, protože jednou jeho částí je herbář nazvaný *Knihy o mocech rozličného kořenie* a obsahující 140 abecedně seřazených léčivých rostlin. Od latinského herbáře Křišťanova se liší tím, že uvádí jenom použití rostlin. Popisy rostlin jsou zařazeny jen výjimečně a jsou velmi stručné. Také obecné vlastnosti jsou ojedinělé a většinou jim chybí kvantitativní stupeň. To vše pomůže objasnit vztah františkánova rukopisu k jiným rukopisům té doby, zejména k rukopisům přičítaným Křišťanovi z Prachatic.

LITERATURA A POZNÁMKY

1. **Navrátil, M.:** Almanach českých lékařů. Praha, 1913, s. 378.
2. **Vojtová, M.:** Dějiny československého lékařství. Praha, Avicenum, 1970, s. 131n.
3. Staročeské knihy lékařské (editor Černá, A. M.). Brno, Host, 2006.
4. Kromě obecně známých lékařů Hippokrata, Galéna a Aviceny to byl překladatel z arabštiny Constaninus Africanus (1018–1087) a lékaři Bartolomeus Salernitanus (11. století), Petrus Hispanus (pozdější papež Jan XXI, + 1277), Gilbertus Anglicus (asi 1175 – asi 1250), Ortolf von Bayerland (13. století) a byzantský chirurg Paulus Aegineta (7. století).
5. **Antidotarium Nicolai**, 1471. Novotisk vydalo Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft MBH, Stuttgart 1976.
6. **Vaňková, L., Keil, G.:** Mesuë a jeho „Grabadin“. Ostrava, Ostravská univerzita, Tilia, 2005.
7. Tento lektvar se připravoval ze 30 drog většinou aromatických a užíval se při melancholii nebo žaludeční či srdeční slabosti.
8. Tento lektvar se připravoval z 15 rostlinných a pěti živočišných drog, dále obsahoval zlato, stříbro, víno a cukr; sloužil ke vzbuzení dobré nálady.
9. Odvozeno asi od sloves hnáti nebo žhnouti.
10. **Černý, J.:** Knieha lékarská, kteráž slove herbář aneb bylinář, Norimberk 1517. Novotisk: Praha, Avicenum, 1981, s. 418.
11. **Drábek, P.:** Léčivé přípravky v českém překladu Salicetovy chirurgie. Čes. Slov. Farm., 2006; 55, 85.
12. **Říhová, M.:** Dvorní lékař posledních Lucemburků. Praha, Karolinum, 1999, s. 156n.
13. **Jungmann, J.:** Historie literatury české. 2. vydání. Praha, 1849, položka III, 275 ∂.